

Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių Šiaulių lageris Nr. 294 (1945–1948 m.)

Straipsnyje nagrinėjama Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių Šiaulių lagerio Nr. 294 istorija 1945–1948 m.: lagerio apsauga ir režimas, belaisvių pabėgimai, lagerio NKVD–MVD Agentūrinio-operatyvinio skyriaus darbas, karo nusikaltėlių paieška, nusikalstama lagerio personalo veikla, lagerio turto grobstymas bei korupcija ir kt. Darbo tikslas – supažindinti skaitytoją su šiame lageryje kalintų belaisvių buities, prievartinio darbo, maitinimosi, medicininio aptarnavimo ir kitomis sąlygomis, apžvelgti jų beprasmes mirtis pirmaisiais sunkiausiais pokario metais (1945–1946 m.). Ši publikacija yra rengiamos knygos „Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisviai Lietuvoje 1944–1949 m.“ dalis.

IVADAS

Nacistinės Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių tema – tai dar viena beveik nežinoma Lietuvos naujausiųjų laikų istorijos dalis. Karo belaisvių lageriai 1944–1949 m. buvo įkurti Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šilutėje ir Šiauliuose. 1946 m. šių miestų apylinkėse buvo 35 lagerių skyriai. 1945–1948 m. Šiauliuose ir jo apylinkėse veikė karo belaisvių lageris Nr. 294. Šiame lageryje kalinti vokiečių kariuomenės belaisviai po Antrojo pasauli-

nio karo paliko savo pėdsaką pokario Lietuvos gyvenime: jie prievartos būdu padėjo Šiaulių apskrities gyventojams atstatyti karo sugriautą Šiaulių miestą, pramonės objektus, tiltus, elektros stotis, dirbo įvairiuose fabrikuose ir įmonėse (Akmenėje, Anykščiuose, Bačiūnuose, Radviliškyje, Panevėžyje ir kitur).

Literatūra. Apie vokiečių karo belaisvius pastaraisiais dešimtmečiais Rusijoje, Vokietijoje ir kitose šalyse yra išleista daug dokumentinės medžiagos ir istorinės literatūros, tačiau apie Šiaulių lagerį mokslinėje literatūroje beveik nieko nerašyta (išskyrus kai kurias žurnalistų publikacijas).

Apie Šiaulių karo belaisvių lagerio kalinių veiklą savo atsiminimuose yra rašęs šiame lageryje dirbęs vokiečių karo belaisvis Hermanas Gertgesas. 2010 m. Šiaulių vokiečių bendrija išleido iš vokiečių kalbos išverstus jo atsiminimus „...ir meilė Lietuvoje (1945–1949)“¹. Autorius* savo knygoje praplėtė Šiaulių apskrities belaisvių darbo vietų geografiją (Kurtuvėnai, Aukštelkė, Aleksandrija, Bubiai, Pakruojis ir kt.), plačiau aprašė jų darbo specifiką, bendravimą su likimo, kovos draugais bei vietos lietuviais ūkininkais – tokių duomenų archyvų dokumentuose neįmanoma rasti.

* Hermann Gertges (1924–2010) – poetas ir literatas iš Duisburgo, VFR, vienas ilgiausiai išbuvusių karo belaisvių lageriuose Lietuvoje (1945–1949), gerai pažino Šiaulių kraštą ir jo žmones, čia pamilo bendraamžę merginą, tačiau jiems nebuvo lemta būti drauge.

Archyviniai šaltiniai. Daugiausia istorinės, informacinės ir statistinės medžiagos apie Šiaulių karo belaisvių lagerį yra Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) ir jo filiale – VRM dokumentų skyriuje. Archyvuose išlikę dokumentai ne visi yra išsamūs, kai kurie tik fragmentiški, neretai prieštaraujantys vienas kitam, ypač statistiniai duomenys. Nagrinėjama tema daugiausia archyvinės medžiagos rasta fonduose V-69, V-141, V-142 ir V-73. Tai statistiniai duomenys, atskleidžiantys karo belaisvių skaičių ir jų tautinę sudėtį, dokumentai, atspindintys lagerio struktūrą, jame vykusį agentūrinį darbą, belaisvių asmenines ir politines nuotaikas, jų susirašinėjimą su artimaisiais gimtinėse (daugiausia Vokietijoje), belaisvių pabėgimus, jų agentūrinį sekimą, karo nusikaltimų kaltininkų ieškojimus, belaisvių gydymą ir jų mirtis, sunkias gyvenimo ir prievartinio darbo sąlygas. Tačiau šios temos tyrimus apsunkina tai, kad nemaža dalis bylų sąmoningai buvo sunaikintos 1949 m. pradžioje, kai buvo uždaromi belaisvių lageriai; šie dokumentai tada atrodė menkaverčiai, todėl buvo paversti makulatūra. Tą faktą patvirtina įvairių LSSR MVD komisijų surašyti aktai ar VRM pareigūnų dokumentai, atspindintys karo belaisvių paiešką centriniame LSSR VRM archyve. Rašant straipsnį didžiausia problema kilo dėl autentiškų vokiškų vardų ir pavardžių užrašymo, nes archyvuose išlikusios tik rusiška transkripcija parašytos belaisvių pavardės, kai kurių net keli variantai.

Kitas labai svarbus šio darbo šaltinis yra LYA saugomos SSRS MVD Karo belaisvių ir internautų reikalų Vyriausiosios valdybos (toliau – KBIR VV) bei įvairių jos padalinių (įskaitant ir karo belaisvių lagerius Lietuvoje) mikrofilmotų dokumentų kopijos, į Lietuvą atvežtos iš Rusijos valstybinio karo archyvo 2001–2002 m. Šio Rusijos archyvo lietuviškajame LYA K-8 fonde, 2 apyraše, 1–3 riti-
nėliuose yra tiriamai temai svarbūs NKVD–

MVD lagerio ir mirusių karo belaisvių sąrašai, karo belaisvių kapinių aprašymai ir schemos, kapinių priežiūros ir kt. dokumentai. Žinoma, ir šiuose dokumentuose labai daug „baltųjų dėmių“, nes pirmaisiais pokario metais (1945–1946 m.) lageryje buvo labai blogai organizuota belaisvių, ypač mirusių, apskaita ir jos archyvinė dokumentacija, netiksliai arba iš viso neaprašytos belaisvių gyvenimo ir darbo sąlygos ir pan. Atsakyti į šiuos klausimus ir paaiškinti Maskvai kai kurių Šiaulių belaisvių gyvenimo ir mirties aplinkybių XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje (1949–1950 m.) jau negalėjo nė patys SSRS ir LSSR MVD darbuotojai.

Šiaulių lagerio belaisvių statistika, lagerio struktūra ir vadovybė. Šiaulių karo belaisvių lageris oficialiai įsteigtas 1945 m. birželio 1 d., tačiau pirmieji belaisviai čia pasirodė 1945 m. kovo mėn.; daugiausia jų buvo atvežta iš rytinės Vokietijos (Rytprūsų, Pomeranijos). Nauja belaisvių partija atvežta iškart po Kuršo kapituliacijos. 1945 m. birželio mėn. Šiaulių lageryje ir jo skyriuose buvo 8256 karo belaisviai, 1946 m. sausio 1 d. jų liko 5714 (birželio 1 d. – 5048, iš jų dirbančių už lagerio ribų – 4363)², 1947 m. kovo 1 d. – 2583³. Tiesa, belaisvių sudėtį atskleidžiantys statistiniai duomenys yra labai prieštaringi. 1949 m. ataskaitoje Maskvai apie Šiaulių lagerį rašoma, kad iš viso lageryje 1946–1947 m. buvo 7094 žmonės⁴. Šie skaičiai įėjo į bendrą klaidinančią suvestinę. Kitais duomenimis, nuo 1945 m. iki 1947 m. kovo mėn. iš lagerio buvo išvežta ilgiau čia užsibuvusių 11 927 belaisviai, taigi beveik 12 tūkst. žmonių. Vyko nuolatinis belaisvių judėjimas: Lietuva buvo tarsi didžiulis karo belaisvių laikino sulaikymo ir persiuntimo į SSRS lagerius punktas (iš viso 1944–1949 m. Lietuvoje yra buvę 92 tūkst. karo belaisvių). Pavyzdžiui, 1945–1947 m. į Šiaulių lagerį buvo atvežta vien tik vokiečių tautybės 12 253 be-

laisviai, išvežta 9672⁵. Lageryje taip pat buvo 580 internuotų lenkų, 4 olandai ir 2 austrai⁶. Dauguma jų jau 1945 m. paliko lagerį ir išvyko į buvusias gyvenamąsias vietas.

Vermachto kariai, belaisviai tapę fronto mūšiuose 1945 m. pavasarį, ir po Vokietijos kapituliacijos gegužės 8 d. į nelaisvę pasidavę kariai skirtingai suvokė savo belaisvių statusą. Anksčiau paimti į nelaisvę Šiaulių lagerio belaisviai 1945 m. gegužės–birželio mėn. lageryje sutikdavo uniformuotus vokiečių karius, kurie segėjo įvairius ordinus ir garbės ženklus, taip pat buvo su karinių laipsnių ženklais antpečiuose, švariai nusiskutę, tvarkingai susišukavę. Tai buvo apsupti ir į nelaisvę pasidavę Kuršo katilo vokiečių kariai. Jie į senbuvių žiūrėjo iš aukšto ir naiviai pabrėždavo: „Mes nesame belaisviai, mes esame kapituliantų kariai.“ Tačiau greitai šie „kapituliantų kariai“ tapo eiliniaisiais vokiečių karo belaisviais – iš jų buvo atimti apdovanojimai ir karinių laipsnių regalijos, jie nuskusti plikai, o vėliau ir perrengti „gimnastikomis“⁷. Kai kurie slėpė savo pasižymėjimo ženklus. Antai 1946 m. gruodžio mėn. per visuotinį Šiaulių lagerio patikrinimą ir kratas buvo rasti 2 „Geležinio kryžiaus“ ordina, 6 medaliai, 5 karininkų antpečiai ir kt.⁸

1945 m. Šiaulių karo belaisvių lageryje Nr. 294 veikė lagerio valdyba ir 6 skyriai: Panevėžyje – 1-asis lagerio skyrius, Rėkavos–Bačiūnų durpyne ir elektrinėje – 2-asis, Radviliškyje – 3-iasis, Pavenčiuose – 4-asis, Akmenėje – 5-asis, Šiauliuose – 6-asis skyrius. Nedideli lageriai dėl jų aprūpinimo ir apsaugos išlaidų buvo uždaromi. Antai 1946 m. pabaigoje buvo uždarytas Bačiūnų (2-asis) lagerio skyrius⁹. Centrinis – 6-asis skyrius ir lagerio valdyba buvo įsikūrę Šiauliuose, Žemaitės ir Vaidoto gatvių kampe, 1,5 km atstumu nuo geležinkelio stoties „Gubernija“ (šalia 2005 m. bankrutavusios odos gamyklos „Stumbras“); ten buvo ir vokiečių belaisvių kapinės, įrengtos šiek tiek toliau nuo alaus daryklos „Gubernija“. H. Gertgesas atsiminimuose rašė, kad „daryklos kaminas buvo tik už 100 metrų, ir mes kartais užuosdavome gaminamą alų“¹⁰. Lagerio valdyba, pareigūnų ir tarnautojų bendrabutis, jų valgykla ir kiti pastatai buvo už lagerio tvoros, bet šalia lagerio.

Išvežus belaisvius į Rusiją (išvežta 3558) ir pasibaigus repatriacijai (išvyko į tėvynę 1752) Šiaulių karo belaisvių lageris buvo išformuotas 1948 m. spalio mėn. (oficialiai

1 lentelė. Šiaulių karo belaisvių lagerio Nr. 294 skyriai 1946–1947 m.

Nr.	Lagerio skyriaus vieta	Vidutinis belaisvių skaičius			Lagerio sargybinių skaičius	Lagerio sargybos bokšteliai
		1946 04 01	1946 10 01	1947 01 01		
1	Panevėžio miestas	733	133	252	40	2
2	Bačiūnai	268	252		28	2
3	Radviliškis	652	445	429	40	2
4	Pavenčiai	459	283	266	27	2
5	Akmenė	241	305	316	20	2
6	Šiaulių miestas	3212	1615	1410	51	4
	Iš viso	5565	3033	2673	206	14

Sudaryta remiantis: Šiaulių karo belaisvių lagerio Nr. 294 valdybos viršininko pplk. A. Svečkino 1946 m. balandžio mėn. ir 1946 m. spalio 4 d. ataskaitos LSSR MVD KBIR skyriaus viršininkui pplk. I. Trošinui, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 1, b. 41, l. 77–78, 80–80 a. p.

LSSR MVD ataskaitoje nurodyta, kad lageris uždarytas 1947 m., tačiau, matyt, tai buvo techninė klaida)¹¹. Visi lagerio gyvenamojo fondo pastatai buvo perduoti SSRS MVD pasienio valdybai.

1948 m. ir vėliau lageris buvo naudojamas kaip laikinas Šiaulių apskrities (1950–1953 m. sritys) SSRS MVD GULAG'o Lietuvos tremtinių surinkimo punktas. Tai liudija buvęs tremtinys Romualdas Baltutis; jis su šeima

1948 m. iš šio lagerio buvo išvežtas į Rusiją, Kemerovo sritys Kiseliovo miestą. Pirmą kartą pakliuvęs į šį lagerį R. Baltutis kartu su draugais čia rado vokiečių belaisvių paliktus daiktus, kurių jie negalėjo pasiimti su saviimi¹². Iš atminties R. Baltutis 2013 m. nupiešė lagerio zonos dalį, bet, matyt, ne visai tiksliai.

Lageryje buvo laikomi įvairių Europos tautų žmonės, tačiau daugiausia – vokiečių, austrų, lenkų, prancūzų, čekų ir kt.

2 lentelė. Šiaulių karo belaisvių lagerio Nr. 294 belaisvių tautinė sudėtis 1945 m. birželio 1 d.

Tautybė	Vyr. karininkai	Karininkai	Puskarininkiai	Kareiviai	Iš viso
Vokiečiai	(3)	14 (127)	953 (2365)	5760 (3031)	6727 (5526)*
Austrai		(6)	42 (236)	293 (259)	335 (501)
Lenkai			5	947	952
Čekai			6	51	57
Prancūzai			7	97	104
Jugoslavai				7	7
Slovakai			2		2
Liuksemburpiečiai				8	8
Italai			3	13	16
Rumunai			1	8	9
Olandai			1	16	17
Belgai			2	16	18
Vengrai				3	3
Švedai				1	1

Sudaryta remiantis: LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. kovo mėn. ataskaita apie Šiaulių karo belaisvių lagerio Nr. 294 belaisvių sudėtį, LYA, VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 1, b. 125, l. 95–96.

1945–1946 m. Šiaulių karo belaisvių lagerio valdybos viršininko pareigas ėjo pplk. Aleksandras Svečkinas, nuo 1946 m. pabaigos – mjr. Ivanas Strazovas (atlyginimas 2100 rb), pavaduotojas operatyviniam darbui buvo mjr. Nikita Michalkovas, vėliau – P. Černyšovas (1800 rb), pavaduotojas politiniam darbui – M. Ivanovas (1800 rb). Lageryje politinio darbo instruktorius gaudavo 800 rb atlyginimą, mašininkė – 550 rb, vyr. įgalioti-

nis – 900 rb, Apsaugos ir režimo skyriaus viršininkas – 1000 rb, vyr. vachtininkas – 450 rb, vachtininkas – 400 rb. Lagerio vadovybės nuomone, Medicinos tarnybos viršininkas Danilas Kirilinas (chirurgas) blogai vadovavo medicininiam personalui ir belaisvių gydymui, girtuokliavo, todėl buvo atleistas. Šiaulių lagerio valdybos viršininkas mjr. I. Strazovas buvo patenkintas 3-iojo lagerio skyriaus viršininku Ivanu Voronovu. 1947 m. liepos mėn.

* Skliausteliuose skaičiai rodo, kiek belaisvių buvo atvežta vėliau, po lagerio įkūrimo.

I. Voronovo charakteristikoje jis rašė: „1947 m. nebuvo nė vieno mirusio belaisvio, jų darbo našumas vidutiniškai per tris mėnesius išaugo iki 111 proc. Maitinimo ir medicininio aptarnavimo organizavimas geras. Jo vadovaujamas lagerio skyrius yra vienas pirmaujančių.“¹³

Belaisviai atstatymo darbuose, statybose ir gamyboje. Šiaulių karo belaisvių lageryje Nr. 294 kalinti belaisviai iš pradžių dirbo savo skyriuose, vėliau šio lagerio arealas išsiplėtė – belaisviai taip pat dirbo Kėdainiuose, Anykščiuose, Pakruojuje ir kitur. Šiaulių karo belaisvių lageriui buvo skirtas 652 ha žemės plotas, jame buvo 540 ha dirbamos žemės. Čia buvo suorganizuotas pagalbinis ūkis (jame 1946 m. dirbo 241 žmogus), kuris aprūpino belaisvius daržovėmis. Pagalbinis ūkis turėjo 186 arklius, 68 galvijus, 33 kiaules ir kt.¹⁴ (iš tikrųjų belaisviai gaudavo maisto likučius, nes didžiąją dalį išgrobstydamo lagerio pareigūnai ir tarnautojai).

Šiaulių lagerio belaisviai dirbo cukraus, stiklo fabrikuose, kalkių gamykloje ir kitur. Daugiausia jų dirbo akmenų karjere. Čia belaisviai per mėnesį uždirbdavo po 150 rb, pinigų išleisdavo pirkdami papildomo maisto. Šiaulių lagerio belaisviai dirbo ir cemento fabrike, kuris nuo lagerio buvo už 7 km. Į fabriką darbininkai buvo atvežami, o grįžti turėjo pėsčiomis¹⁵. Belaisviai taip pat dirbo Kurtuvėnų, Aukštelkės, Aleksandrijos, Bubių ir kitose vietovėse. Antai 1945 m. gruodžio pabaigoje Kurtuvėnų apylinkėse per Kūčias ir Kalėdas jie ruošė malkas ir statybinių medieną. H. Gertgesas savo atsiminimuose rašė: „Lietuvių šeima buvo pakvietusi mane vakarienės. Tai buvo pasninko valgis be mėsos, su raugintais kopūstais ir neluptom bulvėm.“ Tačiau bene sunkiausias darbas buvo Akmenės akmenų karjere ir kalkių gamykloje. Čia daugelis vyrų susigadino sveikatą, kalkės pažeidė plaučius ir kvėpavimo takus, nugrauzė veidus.

Lagerio belaisviai atstatinėjo Šiaulių miesto ir gretimų vietovių gyvenamuosius namus bei komunalinį ūkį, statybinių medžiagų, miško ir maisto pramonės įmones, Rėkynos–Bačiūnų elektrinę, Panevėžio grūdų elevatorių, Pavenčių cukraus fabriką (50 proc. sugriautą, vokiečiai jame buvo įrengę tankų remonto gamyklą) ir kt. Šiauliuose belaisviai atstatinėjo įvairios paskirties pastatus: dramos teatrą, 3 gimnazijas, ligoninę, geležinkelio stotį ir depą, nutiesė 77,8 km ilgio geležinkelį, atstatė alebastro gamyklą, konditerijos fabriką „Rūta“, avalynės fabriką „Batas“. Jie taip pat pastatė statybos tresto valdybos pastatą, duonos kepyklą, atstatė Raudonosios armijos (toliau – RA) karininkų 3 bendrabučius, geležinkelininkų ir kelis komunalinio ūkio gyvenamuosius namus, 64 m aukščio kaminą, 2 pirtis, Šiaulių miesto vandentiekį ir kanalizaciją, dirbo tankų remonto bazėje Nr. 2 (Tilžės gatvėje), lėptjųvėje, remonto įvairiausios paskirties stakles, automobilius, traktorius ir elektros stotį. Belaisviai pagamino 6,6 mln. plytų, 700 tūkst. čerpių, 119 kubinių metrų medienos, 285 t durpių ir kt. 1945–1948 m. jie atliko darbų už 103 mln. 692 tūkst. rb, be to, pagamino plataus vartojimo prekių už 1 mln. 672 tūkst. rb. Apibendrinant galima konstatuoti, kad belaisviai pastatė ir atstatė 7 pramonės įmones, 9 medicinos ir 3 švietimo įstaigas, 4 administracinius ir 3 gyvenamuosius pastatus, 2 dirbtuves, aerodromą ir kt.¹⁶

1945–1948 m. vidutiniškai į darbą būdavo išvedama 82 proc. belaisvių, nors 1945 m. dėl ligų, sužeidimų ir bendro fizinio nusilpimo, distrofijos dirbo tik apie 50 proc. vyrų. 1945–1947 m. kovo mėn. įvairiose gydymo įstaigose ir ligoninėse gydėsi 3845 žmonės¹⁷. Vidutinį darbo dienos uždarbį sudarė 15 rb 90 kapeikų¹⁸.

Lagerių archyvuose dokumentuose yra daugybė įvairaus lygio viršininkų ataskaitų apie visas belaisvių veiklos sritis, tačiau jose

pabrėžiama, kad belaisviai neturėjo ir neorganizavo pagrindžio fašistinių ar nacistinių organizacijų, nebuvo jokių teroristinių ar diversinių išpuolių nei ekonominio sabotažo atvejų. Iš tiesų buvo kitaip. Belaisviai savaip stengėsi apgauti lagerio vadovybę. Tokio pobūdžio jų veiklą buvo galima be jokių išlygų priskirti ekonominiam sabotažui, nes sukčiaudami belaisviai gaudavo didesnę atlyginimą. Antai dirbdami prie Akmenės kalkių gamybos krosnies jie pakraudavo kalkes į vagonus, kurių tonažą apskaičiuodavo nakties sargyba. Atlikę šį darbą sargybiniai dažniausiai eidavo miegoti. Belaisviai (traukinių mašinistai irgi buvo belaisviai) tą patį traukinio sąstatą su kalkėmis apsukdavo aplinkui ir sargybiniai jį vėl suskaičiuodavo. Taigi per metus susidarydavo dideli pagamintų kalkių trūkumai. 1947 m. (ar 1946 m.) atlikus reviziją, buvo nustatytas 890 t kalkių trūkumas. Dėl to belaisviai džiaugėsi ir patyliukais juokėsi.

Šiauliuose vokiečių belaisviai statė paminklą tuometėje Pergalės (dabar Prisikėlimo) aikštėje „kariui išvadotojui“. Šio monumento statybos istorija turėjo būti kitokia. 1945 m. spalio 5 d. Vilniuje LKP(b) CK biure susirinkę svarbiausi LSSR administracijos, Šiaulių miesto partijos komiteto ir RA atstovai priėmė nutarimą per du mėnesius pastatyti „Pergalės“ paminklą. Posėdyje paminklo projektą pristatė 6-osios gvardijos armijos vadas gen. plk. Grišinas (projektą patvirtino armijos karo taryba); jis pareiškė, kad monumentas bus pastatytas karių jėgomis. LSSR valstybinio plano komiteto pirmininkas Motiejus Šumauskas įsipareigojo suteikti paramą statybinėmis medžiagomis, o partijos Šiaulių miesto komitetas – teikti visokeriopą pagalbą šio projekto įgyvendinimui: visose miesto įstaigose ir įmonėse surengti mitingus apie RA vaidmenį „vaduojant“ Lietuvą¹⁹. Paaiškėjo, kad tokio monumento statybai vietos jėgų neužteks, todėl buvo pasitelkti vokiečių belai-

„Pergalės“ paminklas Šiauliuose. Stasio Ivanausko nuotr., 1947 m. Iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus fondų

sviai. Paminklas per metus buvo pastatytas ir 1947 m. vasario 23 d. Šiaulių miesto centrinėje aikštėje atidengtas (skulptorius Aleksandras Penkovas, architektas Jonas Kumpis). Paminklas vaizdavo karį su automatu, žvelgiantį į miestą nuo aukšto postamento. Istorija šį faktą gal būtų ir nutylėjusi, bet 1991 m. griauinant paminklą buvo rastas butelis, kurio viduje išlikusiame popieriuje užrašytos paminklą stačiusių vokiečių karo belaisvių pavardės. Dabar ši relikvija saugoma Šiaulių „Aušros“ muziejuje, o kario skulptūra – Grūto parke, postamentas nugriautas.

Vokiečių belaisvių sąrašas ir jo radimo istorija sulaukė atgarsio Vokietijoje. 1993 m. gegužės mėn. į Šiaulius atvyko pirmoji buvusių vokiečių karo belaisvių delegacija. Joje buvo Aloisas Vethas ir Kurtas Bessleris. Jie 1946 m. kartu su kitais Šiaulių lageryje kalėjusiais vokiečių belaisviais statė šį paminklą. Buvę belaisviai Šiauliuose lankėsi dar keletą kartų. „Aušros“ muziejui jie yra perdavę įvairios medžiagos: atsiminimų, dokumentų, Šiaulių karo belaisvių lagerio maketą ir kt. 2009 m.

Šiaulių lagerio karo belaisvis Wilhelmas Adleris, 1946 m. nuliejęs „Pergalės“ paminklo kario skulptūrą. Dokumentai, leidžiantys 1948 m. repatriuoti į Vokietiją

balandžio 22 d. Šiaulių „Aušros“ muziejuje lankėsi Wilhelmas Adleris. Kalėdamas Šiaulių lageryje jis nuliejo kario skulptūrą²⁰.

1-asis lagerio skyrius Panevėžyje buvo sudarytas iš dviejų apsaugos zonų: 1-oji zona dislokavosi Panevėžio mieste (ją saugojo NKVD kariuomenės konvojininkai), 2-oji – 3,5 km atstumu nuo Panevėžio, cukraus fabrike (saugoma samdomų vietos vachtininkų). Belaisviai dirbo cukraus fabrike ir atstatinėjo Panevėžio miestą. Baigus 1-osios zonos lagerio statybos darbus, buvo numatyta čia perkelti cukraus fabrike dirbančius belaisvius.

2-ojo lagerio skyriaus belaisviai dirbo Rėkyvos–Bačiūnų durpyne ir statė Bačiūnų elektrinę. Darbas durpyne buvo nepaprastai sunkus, o elektrinės statyboje labai atsakingas – čia buvo reikalingi kvalifikuoti specialistai.

Itin nenormali, netgi baisi atmosfera susiklostė **3-iajame lagerio skyriuje Radviliškyje**.

Čia per išgertuves buvo sužeistas Radviliškio NKVD įgulos viršininkas. Apie girtavimus buvo informuotas Šiaulių aps. NKVD konvojininkų bataliono vadas kpt. Gukas. Atsižvelgdama į susidariusią padėtį, Šiaulių lagerio vadovybė pradėjo belaisvių darbo objektuose nuolat tikrinti NKVD konvojininkų tarnybas, taip pat organizavo „ūkio subjektų“ – laisvai samdomų apsaugininkų-vachtininkų apsaugos tarnybos mokymus²¹. 3-iojo lagerio skyriaus belaisviai dirbo stiklo fabrike ir dalyvavo Lietuvos geležinkelio statybų darbuose.

4-ojo lagerio skyriaus belaisviai dirbo Pavenčių cukraus fabrike ir gamino plytas dviejose plytų gamyklose, gyveno Šiauliuose.

5-asis lagerio skyrius Akmenėje turėjo dvi zonas: pirmoji buvo prie Akmenės cemento gamyklos (belaisviai statė cemento gamyklą), antroji – už 22 km, kalkakmenio karjeruose. Kadangi belaisvių darbo objektai buvo įvairiose vietovėse (pagalbinis ūkis, miško kirtimai, įvairios komandiruotės ir kt.), vietoj konvojininkų buvo samdomi sargybiniai-vachtininkai, tačiau ir jų labai trūko. Vidutiniškai vachtininko darbo pamainą sudarė 14–16 val. per savaitę, todėl saugoti belaisvius, kad jie nepabėgtų, buvo sunku. Panevėžio cukraus fabriko ir Akmenės cemento gamyklos lagerių zonos buvo įrengtos labai prastai. Ryšys tarp apsaugininkų buvo palaikomas ne telefonu, o balsu (šaukimu), švilpukais arba garsiniu skambučiu. Akmenės NKVD įgulos kariai (konvojininkai) nuo eilinių iki karininkų girtuokliavo, prirėkus alkoholio ar maisto mesdavo apsaugos tarnybą ir eidavo į gretimus kaimus ar sodybas. Vyresnieji konvojininkai siųsdavo belaisvius į sodybas atnešti maisto produktų. Pasinaudoję tokia proga, vienas belaisvis pabėgo. Akmenės lagerio viršininkas vyr. lt. Koršunovas pranešė į Šiaulius (viršininkui pplk. A. Svečkinui), kad įgulos vadovybė nesiėmė jokių priemonių girtavimui nutraukti.

Šiauliuose pagrindinį belaisvių kontingentą sudarė **6-asis lagerio skyrius**, kuriam 1946 m. buvo skirtas 3 tūkst. belaisvių limitas. 1946 m. balandžio 1 d. čia gyveno ir dirbo 3212 vyrų, vėliau jų skaičius gerokai sumažėjo – liepos 21 d. buvo 1394 žmonės. Jie dirbo odos ir mėsos kombinatuose, plytų gamykloje, atstatinėjo Šiaulių miestą ir geležinkelį²². 6-ojo lagerio skyriaus karo belaisviai buvo suskirstyti į 5 statybos būrius: pirmasis 500 belaisvių būrys buvo priskirtas lagerio valdybai jos užduotims vykdyti (dirbo nuo 2 iki 20 km atstumu), antrojo būrio 300 žmonių dirbo už 5 km prie geležinkelio, trečiojo būrio 70 žmonių dirbo Aleksandrijos plytų gamykloje už 10 km, ketvirtojo būrio 30 žmonių – silikatinių plytų gamykloje, penktojo būrio 24 žmonės dirbo Šiaulių mieste²³. Belaisvių komandos buvo siunčiamos į gretimus miškus apsirūpinti malkomis ir statybinėmis medžiagomis. Belaisvių darbu pasinaudodavo ir vietos gyventojai – už paruoštą (pavogtą) medieną belaisviai buvo maitinami, gaudavo rūkalų ir alkoholinių gėrimų, gyvendavo pas valstiečius. Tačiau maisto vis tiek trūko, nes valstiečiai gyveno vargingai. Kartą sargybiniai nušovė stirną – tada visi iki soties prisivalgė mėsos.

Dėl belaisvių darbo ir jų darbo drausmės Šiaulių lagerio vadovybė priekaištų niekam neturėjo. 1946 m. balandžio mėn. ataskaitoje viršininkas pplk. A. Svečkinas rašė: „Per ataskaitinį laikotarpį karo belaisvių kontingentas pastabų neturėjo, savo pareigas vykdė gerai.“²⁴ Tačiau būta ir nesusipratimų bei konfliktų. Antai 1946 m. lapkričio 20 d. belaisvis Julianas Sembachas, dirbdamas SSRS karinių oro pajėgų gamykloje Nr. 109 Kaune, nevykdė cecho viršininko Vytauto Dautarto nurodymų, tarp jų kilo konfliktas. Belaisvis metaliniu daiktu tris kartus trenkė viršininkui į dešinę akį ir jį sužeidė. Gruodžio 6 d. J. Sembachas buvo suimtas ir pripažino savo kaltę²⁵.

Kitas incidentas įvyko 1947 m. balandžio 9 d. Anykščiuose, tik čia kaltas buvo lagerio pareigūnas, Maisto produktų ir pašarų tiekimo skyriaus viršininko padėjėjas j. ltn. Eugenijus Kolokolovas, vadovavęs bulvių krovimo į geležinkelio vagonus darbams. Jis stotyje sutiko pažįstamus – stoties viršininką ir kitus asmenis. Visi nuėjo į stoties bufetą, ten gerokai išgėrė. Visiškai nusigėręs E. Kolokolovas sukėlė muštynes. Nors jo sugėrovai mėgino jį nuraminti, jis nuėjo į stoties budėtojo kambarį ir iš pistoleto „Nagan“ nušovė traukinio mašinistą Petrą Vandžiulį. E. Kolokolovas buvo suimtas²⁶.

Režimas ir apsauga. Visos lagerių skyrių apsaugos zonos buvo įrengtos pagal atitinkamus SSRS NKVD reikalavimus: visur buvo dvigubos spygliuotos vielos tvoros su praleidžiamaisiais vartais ir sargybos būdele, veikė apšvietimo, garsinė ir telefoninė signalizacija, iš viso visuose lagerių skyriuose pastatyta 17 sargybos bokštelių. Belaisvius, Panevėžio lagerio skyrių, saugojo SSRS NKVD–MVD 240-asis konvojinis pulkas, kuris 1946 m. rudenį sugebėjo užtikrinti 48–50 proc. belaisvių apsaugos (trūko karių), likusią apsaugą vykdė laisvai samdomi sargybieniai-vachtininkai. 2-osios zonos belaisvius Panevėžyje saugojo tik vachtininkai, kurių irgi trūko: pagal etatus jų turėjo būti 65, faktiškai buvo tik 27. Jie buvo labai nedrausmingi, sargybos postuose užmigdavo, girtuokliavo, gerdavo net sargybos bokšteluose.

Tarp konvojininkų tarnybų ir įgulos 1946 m. antroje pusėje buvo įvestas telefoninis ryšys, dėl to tapo lengviau gaudyti pabėgusius belaisvius. Nuo 1946 m. spalio 1 d. iki 1947 m. sausio 1 d. pabėgo 8 vyrai. Mėginusius pabėgti dar tris asmenis konvojininkai nušovė²⁷. Taip pat veikė 5 operatyvinės grupės, kurios labai efektyviai gaudė pabėgėlius. Kilus būtinybei sparčiau organizuoti belaisvių darbą buvo

atleisti iš konvojininkų 38 žmonės (vairuotojai, įvairių sričių specialistai). Jų darbu lagerio vadovybė buvo patenkinta – „dirba gerai“. Apskritai lagerio administracija buvo patenkinta belaisviais ir jų elgesiu, išskyrus vieną belaisvį, kuris susiginčijo su brigadininku, dėl to jam pareikštas papeikimas. Vis dėlto belaisvių darbo sąlygos buvo sunkios, jie neturėjo normalių sąlygų pailsėti. 1945 m. lageryje nebuvo drabužių atsargų, todėl daugelio belaisvių uniformos atrodė apskurusios ir sudriskusios²⁸.

Kas mėnesį vyko belaisvių ir gyvenamųjų patalpų kratos. Antai 1946 m. sausio–kovo mėn. kratų metu buvo aptikta 10 vokiškų pasų, 18 peilių, 2 kišeninės žirkklės, skutimosi peiliukai ir kiti belaisvių buičiai reikalingi, bet uždrausti daiktai; liepos–rugpjūčio mėn. atliktos 2 kratos, kurių metu rasta 150 peilių, 5 žirkklės, 1 kirvis, daug kitų statybinių įrankių²⁹. Patikrinimo rikiuotės vykdavo du kartus, vakare trukdavo apie dvi valandas. Vėliau patikrinimai tapo paprastesni, kruopščiau būdavo tikrinamos darbo komandos, grįžtančios iš darbo už lagerio ribų. Dažnai belaisviams išvykus į darbus, būdavo apieškomai jų daiktai. Ką rasdavo naudingessinio – tikrintojai pavogdavo.

Šiaulių karo belaisvių lagerio centriniamė – 6-ajame skyriuje išskirtinis buvo 9 barakas – bausmių patalpa (rus. *barak štrafnikov*), kuri žiemą buvo nešildoma. Barakas buvo aptvertas spygliuota viela. Jame kalėdavo belaisviai, pagauti vagiantys, mėginantys bėgti iš lagerio, vengiantys darbo. Jie gaudavo tik pusę maisto normos ir turėdavo išvežti iš lagerio tualetų turinį, vadinamąsias „aukso dėžes“, kurios būdavo ištuštinamos laukuose už lagerio.

Praktiškai belaisviai su lagerio viršininkais nebendravo ir labai retai juos matydavo. Visus darbų reikalus tvarkė viršininko pavaduotojas gamybai, o belaisvių buities klausimus sprendė lagerio komendantas

(vokietis „antifašistas“, nebūtinai belaisvis) ir barakų seniūnai. Pastarieji dar būdavo ir didelių darbo komandų vadai. Vėliau atsirado gyvenamųjų patalpų (barakų) vyresniųjų pareigos; šias pareigas einantys asmenys iš barakų seniūnų perėmė belaisvių buities reikalus.

Išskirtinę padėtį turėjo „antifašistinis aktyvas“, kuris tiesiogiai priklausė lagerio vadybei. Kaip ir kituose lageriuose, privaloma tvarka veikęs Šiaulių lagerio „antifašistinis aktyvas“ nebuvo žymus. Tačiau greitai daug vokiečių karininkų, kurie vadovavo darbo būriams ar komandoms, buvo pakeisti sovietams patikimais žmonėmis iš „antifašistų“, jų aktyvistais ir sovietų valdžiai lojaliais belaisviais. Išimtis buvo vokietis – darbų skirstytojas vyresnysis leitenantas iš NSDAP (nacionalsocialistinės darbo partijos), save laikantis „antifašistu“. Šį vokiečių belaisviai, lygindami su rusų politrukais, vadino „sielų pardavėju“. Visų vadų elgesys dažnai prilygdavo karinio drausmės statuto reikalavimams – jų nurodymai ar įsakymai buvo besąlygiškai privalomi ir tuojau pat vykdomi.

Belaisvių buitis ir kasdienybė. Belaisviai būdavo keliami pusę penkių ryto. 6 val. garsiakalbis visoje lagerio zonoje grodavo Sovietų Sąjungos himną, dienos metu radijas transliuodavo „Maskvos“ ir net „Leipcigo“ radijo stotis. Dauguma vyrų naktį garsiai knarkdavo, tačiau nuvargusiems po sunkių darbų tai beveik netrukdydavo miegoti. Tie, kurie išeidavo į darbus už lagerio ribų, gaudavo duonos ir sriubos iš miltų ir pjuvenų. Už vartų juos vedavo rusų arba lietuvių sargyba. Po 8 valandų darbo belaisviai į lagerį grįždavo pėsčiomis arba juos parveždavo sunkvežimiai. Vakare jie vėl gaudavo duonos, šiek tiek tirštesnės sriubos ir 17 g cukraus. Kartais iš cukraus buvo pasigaminama naminės, vadinamos „vodka“. Maisto labai stigo. Kartą H. Gertgesas, taisydamas lagerio spygliuotą tvorą, iš miesto merginos

gavo į popierių suvyniotą lašinių gabalą. „Užsidaręs lauko tualete, penkias minutes rijau lašinius. Mano kūnas buvo labai to pasiilgęs“, – rašė jis savo atsiminimuose³⁰. Iš lauko darbų belaisviai parsinešdavo medienos – taip buvo rūpinamasi barakų šildymu. Prie vartų juos kas kartą tikrindavo sargyba, daugiausia ieškodavo duriančių geležinių daiktų, peilių. Vasarą belaisvių apranga buvo tvarkinga, beveik kiekvieną savaitę plaunama. Belaisviai dėvėjo RA karinę uniformą („gimnastiorkas“), senas milines, kepures, nešiojo senus autus ir medžiaginius batus, dažniausiai su medpadžiais. Šaltuoju metų laiku gaudavo vatinuką – „šimtasiulę“ ir dirbtinio kailio ausinę kepurę. Privilegijuoti lagerio asmenys (komandų vadai, „antifašistai“) dėvėjo vokiečių uniformas ir aulinius batus. Jiems net leido auginti plaukus, o eiliniai belaisviai būdavo plikai nuskusti. Šeštadieniais belaisvius vedavo į „suomišką“ pirtį arba į dezinfekavimo kamerą, kuri galėjo aptarnauti 2400 belaisvių. Drabužiai buvo pakabinami ant geležinių kablių ir karščio garais dezinfekuojami. Nuogi žmonės likdavo su batais, turėjo truputį vandens ir purvino muilo. 1945 m. rudenį belaisviams buvo išduoti pirmieji apatiniai baltiniai. Nors lagerio barakas buvo skirtas vidutiniškai 100 vyrų, tačiau jame tilpdavo apie 200 (oficialiuose dokumentuose nurodomas 160 belaisvių skaičius). Gultai buvo mediniai, patiesalų nebuvo, belaisviai miegodavo ant medinių lentų. Žiemos metu pasitiesti po savimi ir užsikloti belaisvis gaudavo dvejas milines, tačiau tai negelbėjo nuo peršalimų, ypač tų, kurie miegodavo arčiau durų ir langų. Vienam belaisviui vidutiniškai teko 1,6 kv. m. Tai buvo pats mažiausias gyvenamasis plotas Lietuvos lageriuose. Pavyzdžiui, Kauno lageryje Nr. 296 žmogui buvo skirta 4 kv. m, o Šilutės (Macikų) spec. ligoninėje – net 24 kv. m. Šiaulių lageryje taip pat buvo ambulatorija, virtuvė, galinti paruošti 4000

maisto porcijų, pirtis ir skalbykla, per parą išskalbianči po 700 kg skalbinių, duonos kepykla, per parą iškepanti 4 t duonos. Nebuvo daržovių saugyklos. Lagerio pastatai apšildomi vietos krosnimis, apšvietimas – iš Šiaulių elektrinės, įvestas vandentiekis.

Belaisviai neišmanė Lietuvos istorijos ir nieko nenutuokė apie 1940 m. sovietinės okupacijos politines peripetijas, tačiau nu-jautė, kad lietuviai nepritaria rusams ir jiems priešinasi. „Buvo girdima daug, bet žinoma mažai, – rašė H. Gertgesas. – Vieną dieną dingo vienas mūrininkas. Buvo kalbama, kad jis tikriausiai išėjo pas „miško brolius“... Belaisviai lietuvių gerbė, nes gaudavo iš jų maisto ir rūkalų. Girdėdamas lietuvišką šnektą ir aplinkui matydamas tik lietuvių, H. Gertgesas pastebėjo: „Kartais buvo galima pamiršti, kad esame rusų karo belaisviai.“³¹

Vokiečių karo belaisviai dažnai pabrėždavo lietuvių ir vokiečių politinį solidarumą prieš Stalino režimą. Žinoma, priežastys buvo visiškai skirtingos, tačiau lietuviai visada paremdavo vokiečius materialiai, kai tik išgirdavo, kad jie „vokiečių karo belaisviai“. H. Gertgesas rašė: „Mes gaudavome daug maisto. Tai buvo dėl įvairių priežasčių: krikščioniškasis tikėjimas, neapykanta rusams, pirmiausia neapykanta Stalinui ir, kaip atsvara, dažnai pasireiškiantis draugiškumas vokiečiams, turintis politinį pagrindą. 1947 m. buvo tvirtai tikima, kad Vakaruose amerikiečių kariuomenė kartu su vokiečiais išvaduos Pabaltijį, kartu – ir Lietuvą. Prieštarauti nebuvo galima, nes kitaip praloštumėm. O patys netikėjom tuo...“³²

Šiandien sunku tuo patikėti, tačiau, H. Gertgeso liudijimu, belaisviai, susitelkę į 5–6 vyrų rikiuotės būrį, sekmadieniais eidavo į bažnyčią. „Sutikę rusų karininkus, „atiduodavome“ jiems pagarbą kariškai: jų didelei nuostabai, pasisveikindavome išmuštuotu, karišku rankos mostu, kurio dar nebuvome pamiršę.“³³

Archyvuiniuose dokumentuose ir belaisvių atsiminimuose esama užuominų apie lietuvių merginų ir vokiečių jaunuolių belaisvių draugiškus ryšius ir meilės romanus. Tokių liudijimų yra nemažai, tačiau jų aprašymai lakoniški, paprasti ir nelabai informatyvūs. Vokiečių belaisvių ir lietuvių merginų intymiais ryšiais labai piktinosi rusų NKVD pareigūnai. Jie niekaip negalėjo suprasti, kodėl lietuvių merginos pamildavo vokiečius, o ne rusus. Apie tai belaisvis H. Gertgesas rašė: „Vienas šviesiaplaukis ir mėlynakis bičiulis iš Braunšvaigo miesto buvo numylėtinis vienos merginos, kuri jam retkarčiais ką nors įbrukdavo.“ Kitu atveju jis pastebėjo: „Mūsų išėjimą iš lagerio įtakojo maža tragedija. Ūkininko duktė beprotiškai įsimylėjo vieną iš mūsų belaisvių. Tai buvo augus, juodaplaukis, tikrai dailus jaunuolis iš Badeno. Gaila, kai du jauni žmonės, kurie trumpai susipažįsta, turi po kelių dienų išsiskirti, gerai žinodami, kad niekuomet nebesusitiks...“³⁴ H. Gertgesas taip pat buvo įsimylėjęs vieną lietuvaiteį, jie kartu praleisdavo daug laiko, tačiau jam repatrijavus 1949 m. jiems daugiau nebuvo lemta susitikti.

Vokiečių belaisvius pamildavo ir rusės. 1945 m. liepos mėn. pplk. I. Trošinas pranešė Maskvai, kad Transporto skyriaus sąskaitininkė Zoja Gorochova už ryšius su karo belaisviais, „paleistuvystę“ buvo pašalinta iš darbo³⁵. Tokių ir panašių pavyzdžių buvo daug kituose lageriuose.

1945 m. gruodžio 25–26 d. Šiaulių lagerio belaisviai, kaip ir visa Lietuva, šventė šv. Kalėdas. H. Gertgesas ir jo draugas Karlas „susikombinavo“ tikros kavos ir lašinių (lašinių ir kitų maisto produktų, kuriuos iškeisdavo į cigaretes, kavą ir pan., jiems duodavo lietuviai valstiečiai) ir taip užkandžiaudami pradėjo šventę: „Karlas ir aš sėdėjome ant mėšlu smirdančių gultų, apsivilkę senas, rusiškas, išdegintas, dėmėtas šimtasiūles. Mes gerėme tikrą kavos pupelių kavą, rūkėme

savo storas, į „Pravdos“ popierių susuktas cigaretes ir dalinomės prisiminimais apie Krefeldą ir Duisburgą. Šventasis vakaras. Jis leido mums tuo momentu viską, kas bloga, pamiršti. Pirmą Kalėdų dieną prie lagerio vartų buvo didelis sumišimas. Tikriausiai jis atsirado todėl, kad lietuviai sargybiniai ir LKW sunkvežimių vairuotojai atsisakė dirbti. Sustoję statybos darbai. [...] Lietuva šventė Kalėdas...“ Buvo duota komanda, ir belaisvius išvarė dirbti į Šiaulių aerodromą. Rusas sargybinis leido belaisviams pasišildyti rankas prie deginamos metalinės statinės. Paaiškinęs, kad tai vaikų šventė, jis pasakė: „Nėra Dievo – Maskvoje yra Stalinas. Stalinas viską daro, tėvelis Stalinas viską žino. Aš mačiau Staliną, o Dievo nesu matęs.“³⁶

1945 m. birželio 26 d. H. Gertgeso 100 vyrų būrys pirmą kartą buvo išvestas į darbus miesto centre – reikėjo atstatyti Šiaulių teatrą, duonos kepyklą ir kt. Belaisviai dirbo kartu su lietuviais. Vienas iš jų prieš darbo pradžią duodavo po gerai suteptą sumuštinį. „Už tai mes jam buvome pasiruošę ir rankas išbučiuoti... [...] Vieną vidurdienį lietuvis man padavė nuorūką, kuri liko nuo jo ką tik surūkytos cigaretės. Aš padėkojau, godžiai patraukiau į save...“ Per pietų pertrauką, kuri trukdavo pusvalandį, belaisviams paprastai duodavo tik duonos ir truputį tabako. Tą pusvalandį jie privalėjo nesitraukti iš griuvėsių, su niekuo nekalbėti ir neprašyti išmaldos. O šalia esančioje kirpykloje buvo jaunų ir gražių merginų, iš kirpyklos sklido kvėpalų aromatas... Grįždami į lagerį belaisviai praėjo pro kryžių ir gėlėmis papuoštą vokiečių kareivio kapą... Vėliau jie apsiprato su esama padėtimi, beveik visada stengdavosi patekti į darbo būrius ar komandas, kurios dažniausiai dirbdavo Šiaulių priemiestyje arba 10–20 km už miesto. Čia jie gaudavo iš valstiečių maisto produktų. Kaip vaizdingai rašė H. Gertgesas, „duona darė pasaulį gražesnę, o lašiniai dar pridėdavo jam blizgesio“.

Apskritai lašiniai ir tabakas buvo Šiaulių karo belaisvių lagerio, kaip ir kitų Lietuvoje esančių belaisvių lagerių, pagrindinė valiuta.

Atvykę iš Šiaulių lagerio paimti pagamintos produkcijos belaisviai atrodė labai vargingai, buvo išbadėję, jiems pynėsi kojos, jie dažnai klupdavo. Tačiau belaisviai ne visada badavo. Maisto kiekis ir jo kokybė priklausė nuo to, pas kokius „šeimininkus“ jie patekdavo. Antai 1946 m. vasario mėn. belaisvių būrys, dirbęs Pakruojo lentpjūvėje, buvo socialiai valgydinamas vietos lietuvių. Pakruojo belaisviai džiaugėsi tokiu darbu ir gyvenimu. „Mes buvome laimingi, patekę į tokią gerą komandą: galėjome laisvai bėginti po teritoriją, į darbą mus sargybiniai tik nulydėdavo, – rašė H. Gertgesas. – Penkios minutės kelio, o sargybos palyda – tikras farsas. Bet juk ir sargybiniai turėjo įrodyti savo reikalingumą. Vieną šeštadienio vakarą sumaniau vienas išeiti į miestelį. [...] Buvo labai smalsu apžiūrėti patį miestelį ir pamatyti jo žmones. Ėjau į kiekvienus namus ir gaudavau duonos ir tabako. Tačiau tą vakarą toli nenukeliavau, nes trečiajame ar ketvirtajame name patekau į kompaniją, kuri buvo panaši į šamokslininkus. Kambarys buvo pilnas lietuvių ūkininkų. „Tu – vokiečiai. Tu – draugas. Lietuvis geras. Stalinas negeras.“ Po tokios įžangos aš atsisėdau už stalo šalia jų ir gavau riekę rūgščios ruginės duonos su kmynais, gabalą lašinių ir pilną stiklinę pačių pagamintos degtinės [...]. Po valandos, pilnos „naminės“ ir baimės, nusvirduliuavau į savo būstinę, kur mane sutiko besišypsantys draugai.“ Lageryje veikė „mainų birža“. Už lagerio ribų gautus maisto produktus (duoną, cukrų) ir rūkalus belaisviai keisdavosi į kitus daiktus. Jiems buvo labai svarbu gerai sutarti su sargybiniais. Dažnai dėl įvairių darbo paslaugų įmonių vadovai ir lagerio administracija jiems skirdavo nelegalius darbus. Belaisviai dėl to nesirūpino – jie žinojo, kad už atitinkamą paslaugą gaus papildomo maisto, degtinės

ir rūkalų. Degtinė dažniausiai buvo skiriama sargybiniams. H. Gertgesas rašė: „Taigi būdavo taip, kad mes suguldydavome savo nusigėrusius sargybinius kartu su jų karabinais į roges. Jie išsimiegodavo nakvynės patalpose. Tikriausiai jie pasitikėdavo mumis.“³⁷

Medicina. Medicininis aptarnavimas lageryje buvo itin prastas, ypač labai šalta 1945–1946 m. žiemą. 1946 m. vasario mėn. šaltis siekė iki 30 laipsnių. Kasdien mirdavo dešimtys vyrų (1945 m. mirė 369 žmonės). Belaisvių organizmams labai trūko vitaminų, o susirgus kokia nors liga beveik nebuvo vaistų. Dažniausiai ligos belaisvius užpuлдavo dėl prasto, nekaloringo maisto ir nenormalaus maitinimosi, epidemijų ir peršalimo. Lageryje veikė „lazaretas“, dar vadinamas „karo lignonine“ (130 lovų), tačiau jo atmosferą labai neigiamai veikė kai kurie medicinos darbuotojai, neapkentę vokiečių dėl jų įvykdytų nusikaltimų karo metu. 1945 m. rugsėjo 28 d. buvo leista lageryje turėti „sveikatingumo komandas“, kurių nariai neidavo į darbus. Taip pat buvo įrengti poilsio kambariai. Čia buvo geriau maitinama, gultai buvo dviejų aukštų, lovos aptrauktos baltais užklotais. Kaip ir visuose lageriuose, belaisviai buvo skirstomi į darbo ir sveikatingumo grupes. Pirmos ir antros grupės vyrai buvo laikomi sveikais, todėl juos siųsdavo į visus sunkiausius darbus. 1946 m. iš 4065 belaisvių pirmai grupei priklausė 1325, antrai – 2055, trečiai – 552, ketvirtai – 2 (invalidai), 102 gulėjo lagerio „lazarete“, 248 priklausė „sveikatingumo komandai“³⁸. Kokia medicinos būklė buvo 1945 m., atskaitose nenurodoma, tačiau sprendžiant iš masiško vyrų mirtingumo galima manyti, kad liginiai iš viso nebuvo gydomi. Sanitarijos barake gydytojų „komisija“ (gydytojas vokietis ir gydytoja rusė) kiekvieną mėnesį apžiūrėdavo nuogus belaisvius ir pagal kūno išvaizdą – įgnybdami į sėdmenis – nustaty-

davo grupę. Jei pajusdavo šiek tiek mėsos ir raumenų, būdavo skiriama pirma grupė. Tiems, kurie atrodė visiškai apgailėtina, parašydavo o. k. (vok. *ohne Kraft* – be jėgų).

Pirmieji belaisviai pagal privalomą lagerių organizavimo tvarką iš pradžių patekdavo į karantiną – 21 parą turėjo gyventi RA priklausančioje teritorijoje esančiuose pastatuose. Lageryje siautė dėmėtoji šiltinė. Dalis belaisvių buvo apgyvendinti daržinėje – jie negavo nei užklotų, nei šiaudų ar čiužinių, miegojo ant šalto grendymo, užsiklodavo tik savo turimais drabužiais³⁹. SSRS NKVD komisaro pavaduotojas V. Černyšovas 1945 m. balandžio 28 d. atsiųstoje į LSSR NKVD direktyvoje reikalavo nurodyti visus belaisvius specialistus, kuriuos būtų galima panaudoti ūkio darbuose. LSSR NKVD komisaro pavaduotojas pplk. Leonidas Diudinas 1945 m. birželio 16 d. atsakė, kad neįmanoma apskaičiuoti, kiek tokių specialistų yra Šiaulių karo belaisvių lageryje, nes siaučiant epidemijai visi belaisviai laikomi karantine⁴⁰. 1946 m. sausio mėn. ambulatorijoje lankėsi 6140 pacientų, iš jų paguldyta į „lazaretą“ 217, atleisti nuo darbo 364 žmonės. Patikrinę lagerio sanitarinę būklę, tikrintojai konstatavo, kad patalpų apkūrenimui trūksta kuro (malkų), todėl daugėja sergančiųjų plaučių ir gripo ligomis (dėl gripo kreipėsi 737 belaisviai). Nesant dietinių maisto produktų, distrofija sergantys belaisviai turėjo maitintis kaip ir visi⁴¹.

Atsižvelgdamas į SSRS NKVD 1946 m. sausio 16 d. direktyvą „Dėl priemonių mažinant karo belaisvių sergamumą ir mirtinumą“, Šiaulių lagerio Nr. 294 viršininkas pplk. A. Svečkinas 1946 m. vasario 10 d. įsakė įsteigti „lagerio skyriaus Nr. 6 bazėje (5, 6 ir 8 barakuose) sveikatingumo lagerio skyrių Nr. 7“⁴².

Jei belaisviai susižeisdavo ar liga užklupdavo toli nuo lagerio, juos paguldydavo į tos vietovės lignoninę. Antai lentpijūvėje susižeidęs

koją H. Gertgesas buvo paguldytas į Pakruojo ligoninę. „Per tas dienas aš patyriau daug gero, – rašė jis. – Mano palatos kaimynai buvo ūkininkai, kuriuos papildomais maisto produktais aprūpindavo jų žmonos. Sužinoję, kad esu vokiečių belaisvis, ir aš šio to gaudavau. Būčiau buvęs rusas, duonos riekės tikrai nebūčiau gavęs. Per didelę neapykanta buvo jaučiama Stalino režimui. Vyresnioji medicinos sesuo buvo jauna, šviesiaplaukė, geru muilu kvepianti moteris. Kartą ji priėjo prie mano lovos, o aš apsimečiau, kad miegu. Kai ji nuėjo, mano galvūgalyje paliko dėžutę su šimtu „Kazbek“ markės papirosų. [...] Man pasirodė, lyg prie mano lovos būtų pabuvojęs angelas.“⁴³

Agentūrinė veikla. Kaip ir visuose Lietuvos karo belaisvių lageriuose, Šiaulių lageryje irgi buvo Agentūrinis-operatyvinis skyrius, kuriam vadovavo mjr. Nikita Michailovas, vėliau – mjr. Černyšovas. Pastarajam buvo pavaldūs 12 operatyvininkų, bet jų darbo kokybė, anot gen. Juozo Bartašiūno, buvo labai prasta⁴⁴. 1945–1947 m. lageryje buvo

sekami – įrašyti į operatyvinę įskaitą – 149 (1945 m. – 87, 1946 m. – 46, 1947 m. – 16), už karo nusikaltimus, „SSRS piliečių tėvynės išdavimą“, pabėgimus ar mėginimą pabėgti ir kitus nusižengimus buvo suimti 53 belaisviai. Operatyvininkai užkirto kelią pabėgti 79 vyrams⁴⁵. 1947 m. sausio 1 d. visuose Lietuvos lageriuose saugumiečiai buvo užverbavę 568 agentus, iš jų Šiaulių lageryje – 67 žmones, o sekami buvo 69 belaisviai, daugeliui jų vėliau iškeltos baudžiamosios bylos, jie buvo nuteisti ir įkalinti (dažniausiai pagal RSFSR BK 58 str.) Rusijos ar Kazachstano lageriuose⁴⁶. Pavyzdžiui, 1946 m. lapkričio 16 d. lagerio Agentūrinis-operatyvinis skyrius suėmė Praną Janušką, g. 1895 m., kaip „SSRS pilietį“. Jis buvo įtariamas karo metais persekiojęs žydus (grobė jų turtą, įdavinėjo policijai, konvojavo į sušaudymo vietas, asmeniškai nužudė vieną žydą), sovietinius partizanus ir RA karius. Be to, du jo sūnūs Vytautas ir Romanas tapo Lietuvos partizanais⁴⁷.

Kiekvieną mėnesį mažėjant belaisvių skaičiui, vis mažiau liko agentų ir sekamų

3 lentelė. Šiaulių karo belaisvių lagerio Nr. 294 Agentūrinio-operatyvinio skyriaus veikla 1945–1947 m.

Užverbuota agentūra	Karo belaisvių	Iš viso		Sekami belaisviai			Iš viso	Suimti			Iš viso
1945	1946	1947		1945	1946	1947		1945	1946	1947	
39	51	44	134	87	46	16	149	13	19	4	36
Pareigūnai ir laisvai samdomi darbuotojai											
4	7	6	17				1	12	9	6	27
Pareigūnai, atleisti iš darbo											
								3	37	44	84

Sudaryta remiantis: LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. gruodžio 15 ir 17 d. pažymos SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lttn. A. Kobulovui, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 3, b. 72, l. 25–26.

belaisvių, tačiau savo veiklą saugumiečiai vykdė nuosekliai iki pat lagerio uždarymo. 1947 m. antrą ketvirtį buvo užverbuoti 9 belaisviai. Jie turėjo pateisinti „kuratorių“ pasitikėjimą. Antai 1947 m. pirmoje pusėje agentas „Amerikas“ pranešė, kad belaisvis Karlas Arno, vokiečių, g. 1919 m., Rusijoje Juchnovo apylinkėse dalyvavo kovose prieš sovietinius partizanus. Vienoje iš tokių operacijų buvo suimti ir sušaudyti 25 partizanai. Šioje akcijoje dalyvavo ir K. Arno. Tuo metu lageryje (1947 m. balandžio 1 d.) buvo 90 agentų, 1947 m. liepos 1 d. – 93 agentai, iš jų 6 karininkai⁴⁸. 1947 m. birželio 1 d. Šiaulių lageryje (Karo tribunole) buvo nuteisti 2 belaisviai, įvykdę sunkiausius (žiauriausius) karo nusikaltimus, ir 246 – mažesnius karo nusikaltimus⁴⁹.

Iš viso 1947 m. ir 1948 m. pirmąjį pusmetį (iki lagerio uždarymo) Šiaulių lageryje buvo užverbuoti 44 belaisviai, sekami 16, suimti 4; užverbuoti 6 lagerio pareigūnai, sekami 6, suimti 6. Už vagystes, turto grobstymą ar kitus nusižengimus atleisti iš pareigų 44 žmonės⁵⁰. 1945–1947 m. už Baudžiamajame kodekse numatytus nusikaltimus buvo suimti 36 lagerio NKVD–MVD pareigūnai⁵¹.

Pabėgimai. Rytprūsių artumas skatino belaisvius bėgti, ir tai padaryti dirbant už lagerio ribų buvo nesunku, nes trūko profesionalių sargybinių, o progų pabėgti pasitaikydavo. Kartą H. Gertgesas Aleksandrijos plytinėje, kai buvo įvykdyta darbo dienos norma (reikėdavo 4 belaisviams iš karštos krosnies iškrauti 8 tūkst. plytų ir jas sukrauti lauke, kad atvėstų), užmigo. Pabudęs pamatė, kad visi jau buvo išvežti į lagerį, o jo nepastebėjo. Jis apie tai pranešė plytinės direktoriui. Greitai atvažiavo sunkvežimis su sargybiniu. H. Gertgeso niekas nebarė, visi džiaugėsi, kad jis nemėgino bėgti.

Vis dėlto laisvės siekis suviliodavo ne vieną belaisvį. Vien 1946 m. sausio–kovo

mėn. pabėgo 22 belaisviai, tačiau 9 iš jų buvo sulaikyti⁵². Nuo 1946 m. liepos 1 d. iki spalio 1 d. iš lagerio pabėgo dar 13 belaisvių, iš jų 6 belaisviai buvo saugomi profesionalių konvojinių karių. Pradėjus jų paiešką, 4 vyrai buvo surasti, o Paulas Plichtas nušautas per sulaikymą. Lagerio viršininko ataskaitoje aukštesnei vadovybei rašoma, kad jis pasipriešino. Sunku tuo patikėti, nes pasipriešinus nebuvo jokių šansų išlikti gyvam. Matyt, belaisvis buvo nušautas per sulaikymą, o norint pasiteisinti pasakyta, kad priešinosi⁵³. 1946 m. ketvirtą ketvirtį pabėgo 8 belaisviai. Mėginantys pabėgti buvo nušauti 3 belaisviai⁵⁴. 1947 m. trečią ketvirtį pabėgo 2 vyrai, iš jų vienas buvo greitai sugautas, be to, su agentų pagalba užkirstas kelias 12 belaisvių pabėgimui⁵⁵.

H. Gertgesas savo atsiminimuose rašė, kad vieną rytą prie lagerio vartų buvo paguldyti keturi nužudyti pabėgėliai. Toks nežmonišką jų nusikaltimo demonstravimas turėjo įbauginti belaisvius. Siekdamas užkirsti kelią pabėgimams, lagerio Agentūrinis-operatyvinis skyrius turgaus dienomis (pirmadieniais, trečiadieniais ir penktadieniais) Šiaulių miesto prieigose organizavo operatyvinių grupių budėjimą. Vienais duomenimis, iš viso 1945–1947 m. kovo mėn. pabėgo 188 žmonės⁵⁶, kitais – 1946–1947 m. pabėgo 99 belaisviai (50 sugauta), repatrijavo 2321⁵⁷. Pasitaikė ir netipiškų atvejų. Kartą vienas pabėgęs belaisvis pasiekė rytinę Prūsijos sieną, tačiau ten pamatęs daug rusų karių sugrįžo į Šiaulių lagerį. Už bausmę „antifašistiniame“ barake jis kiekvieną vakarą 100 belaisvių turėjo pasakoti apie savo bergždžią kelionę. Toks vakaras prasidėdavo pavadinimu: „Mano beviltiškas pabėgimas“⁵⁸.

Vagystės ir grobstymai. Belaisviams trūko maisto, drabužių, batų, patalynės ir kitų būtiniausių daiktų, nes dalį jų išvogdavo lagerio darbuotojai. Didžiausi grobstymo

faktai buvo nustatyti Šiaulių lageryje Nr. 294. Per visus 1945 m. grupė lagerio darbuotojų vogė maisto produktus. Buvo nustatytas beveik 260 tūkst. rb trūkumas, tačiau įvertinus bendrus lagerio materialinius nuostolius ir remiantis SSRS MVD įsakymo Nr. 381 išaiškinimu, grobstymo suma išaugo iki 3 mln. 243 tūkst. rb (šie pinigai įėjo tik į 1945 m. bendrą nuostolių sumą). Tardymas nustatė, kad visų grobstymų iniciatorius buvo lagerio viršininko pavaduotojas maisto produktų tiekimui Aleksandras Sergejevas. Globojamas 6-ojo lagerio skyriaus viršininko Vasilijaus Vybinio ir jo pavaduotojo gamybai Fiodoro Salkino, iš savo skyriaus darbuotojų A. Sergejevas subūrė nusikalstamą grupę (Konstantinas Vasiljevas, Aleksejus Osipovas, Vera Morozova, Jegoras Kovaliovas, Leonidas Gusevas, Ivanas Gusevas, Juozas Gustas), kuri neribotais kiekiais vogė maisto produktus, pardavinėjo juos už grynus pinigus arba keitė į kitas prekes. Už gautus pinigus grobstytojai kėlė prabangias vakarones ir girtuokliavo. Lagerio viršininkas V. Vybinas Maisto produktų ir pašarų tiekimo skyriaus nekontroliavo, pats neribotais kiekiais iš sandėlių savinosi maisto produktus, kartu su A. Sergejevu girtuokliavo. Kai buvo aptiktas 78,4 tūkst. rb produktų trūkumas, V. Vybinas ne tik nenušalino A. Sergejevo, bet perkėlė jį į aukštesnes pareigas. Pavaduotojas I. Gusevas, kuris girtuokliavo su viršininku A. Sergejevu, sudarinėjo fiktyvias ataskaitas. Didžiausi grobstymai vyko lagerio duonos kepykloje, kurios vedėjas Ivanas Merkulovas, sukčiaudamas duonos kepiniais, pasisavino 11,3 t duonos (tekste – 11 347 kg).

1946 m. balandžio 17 ir 18 d. LSSR MVD kariuomenės Karo tribunolas atvirame teismo podėdyje nuteisė A. Sergejevą mirties bausme sušaudant, jo turtas buvo konfiskuotas. K. Vasiljevas, L. Gusevas, V. Morozova, A. Osipovas ir J. Gustas nubausti po 10 metų laisvės

atėmimo GULAG'o lageriuose ir 5 metams apribotos jų pilietinės teisės. Kiti nubausti mažesnėmis laisvės atėmimo bausmėmis, tarp jų ir lagerio viršininkas V. Vybinas. Darbininkas Stepas Strižinas buvo išteisintas⁵⁹.

Šiaulių karo belaisvių lageryje buvo ir pavienių grobstytojų. Antai pagalbinio ūkio vyresnysis brigadininkas Ivanas Taranda nuolat vogė galvijų ir arklių pašarus. Buvo nustatyta, kad jis pardavė privatiems asmenims 2 t grūdų, šieno ir dobilų. Lietuvoje 1945–1946 m. visuose valstybiniuose ūkiuose gyvuliai badavo, todėl neatsitiktinai I. Tarandos ūkyje dėl pašarų trūkumo krito 17 arklių ir 15 veršelių⁶⁰.

Apie Šiaulių lagerio vadovybės ūkinius sukčiavimus savo atsiminimuose yra užsiminęs ir šio lagerio belaisvis H. Gertgesas: „Tuo tarpu ir darbas, ir darbdaviai buvo mažiau nuspėjami, nenoriu pasakyti – negailestingi. Tai buvo lietuvių mafija, turėjusi ryšius su aukštus postus užimančiais rusais ir su tikra lietuvių įmone. Dažnai mus pasiimdavo 11 valandą – arba visai ne. Kartais mus parveždavo sunkvežimiais, o kai jis būdavo tariamai sugedęs, mes turėdavome bėgti. [...] Didelėje palapinėje valydavome ir transportuodavome slaptas prekes iš Rytų Prūsijos: dujų ir elektros skaitiklius, siuvimo mašinas ir mažesnius baldus.“⁶¹ 1946 m. pirmąjį pusmetį grobstymo mastai sumažėjo: buvo iškeltos 6 baudžiamosios bylos, iš pareigų pašalinti 11 darbuotojų, nuostoliai sudarė 44 886 rb⁶².

1947 m. pradžioje Šiaulių karo belaisvių lagerio 6-ojo skyriaus Maisto produktų ir pašarų tiekimo skyriaus viršininkas lt. Baširas Šmetovas kartu su buhalteriu Dmitrejevu ir sandėlininku Osinskiu, suklastoję dokumentus, pavogė 60,5 kg cukraus, 10 kg ūkinio muilo, 3,2 kg pieno miltelių, 2,2 kg džiovintų vaisių, 15,3 kg tabako. 1947 m. birželio 23 d. buvo iškelta baudžiamoji byla Maisto produktų ir pašarų tiekimo skyriaus vedėjai Klaudijai Pribytkovai, kuri iš sandėlio

pavogė 18 kg ruginės duonos, 3,2 kg rūšinių miltų, 1,5 kg makaronų, 3 kg grikių kruopų, 700 kg kvietinių grūdų, 2,8 kg manų, 1 kg sūdytos žuvies, 30 kg bulvių⁶³. Tokių pavyzdžių labai daug. 1946 m. Šiaulių karo belaisvių lageris patyrė 16 480 rb nuostolių, 1947 m. pirmą ketvirtį – 19 898 rb (matyt, tai buvo techninė klaida, nes kitame dokumente nurodyta 1963 rb⁶⁴). Dėl šių vagysčių iš lagerio buvo pašalinti 33 žmonės, 1947 m. pirmą ketvirtį 3 žmonės patraukti baudžiamojon atsakomybėn (I. Taranda, Menšikovas, Sorokinas), iš maisto sandėlio buvo įvykdytos 4 neatskleistos vagystės, sandėliuose rastos nepaženklintos svarstyklės ir svarsčiai⁶⁵. 1947 m. trečią ketvirtį už vagystes baudžiamojon atsakomybėn buvo patrauktas 3-iojo lagerio skyriaus budintysis karininkas lt. Sergejus Eloza, pašalinti iš tarnybos 6-ojo lagerio skyriaus Maisto produktų ir pašarų tiekimo skyriaus viršininkas lt. B. Šmetovas (už maisto produktų vagystes), sąskaitininkas Kuksas, serž. Grigorijus Chritaforovas (už ryšius su belaisviais). 3-iojo lagerio skyriaus Tiekimo skyriaus viršininko pavaduotojui viršilai Ivanui Kuzminui iškelta baudžiamoji byla už vagystes: rugsėjo mėn. jis pasisavino 49 kg miltų, 50 kg rugių, birželio mėn. – 75 kg miltų. Patikrinus maisto sandėlį nerasta 100 kg duonos (I. Kuzminas aiškino, kad dėl belaisvių darbo normų viršijimo duona atiduota ūkinėms žmonėms), tačiau buvo aptiktas įvairių maisto produktų perteklius, susidaręs dėl neišduoto belaisviams maisto pagal paros maisto racioną. 1947 m. trečią ketvirtį Šiaulių lageris patyrė 6396 rb nuostolių⁶⁶.

Kultūrinis gyvenimas. Lageryje pamažu prasidėjo kultūrinis darbas ir kūrybinė veikla. Lagerio vadovybė parūpino pianiną, smulką ir kontrabosą. Nedidelė grupė iš Kelno dainavo Ostermano dainas, vėliau atsirado „teatro barakas“ ir profesionali lagerio kapela, kurioje pirmasis smuikininkas buvo iš

Kionigsbergo radijo stoties „Reichssender“, o mušamaisiais instrumentais grojo muzikos klounas iš Hagenbecko cirko. Atsirado keletas tenorų ir bosas, kurių atliekamos dainos džiugino belaisvius; buvo ir šokėjų. Muzikos koncertų ir kabaretinių renginių metu lagerio klube dalyvaudavo ne tik belaisviai, bet ir lagerio personalas, norėjęs labiau susipažinti su „vokiška kultūra“ ar pasimėgauti ja. Jie sėdėdavo pirmose dviejose eilėse. Vieną dieną priešais teatro pastatą sužibo didelė iškaba – „Tūkstantis linksmų natų, uždraustų III reiche“. Taip belaisviai sužinojo, kad yra tokių gražių melodijų, kurios Trečiajame reiche buvo draudžiamos. Sekmadieniais belaisvių nuotaika pagerėdavo. Kas nors barake uždainuodavo, kiti klausydavosi. Dažnai būdavo girdimos Dioneke dainos, skambėjo etnografinė muzika. Lageryje veikė cenzūruota, tačiau belaisvių vertinama puiki biblioteka vokiečių kalba.

Lagerio veiklos pradžioje belaisviai buvo skirstomi pagal tautybes. Labai išskirtinai laikėsi austrai. Jie turėjo savo baraką, ant kurio buvo iškabinta Austrijos vėliavos spalvų – raudona-balta-raudona – emblema ir šūkis: „Mes esame mes, mes esame austrai“. Austrai ir vokiečiai turėjo savo futbolo komandas. Vieną vakarą vyko tik belaisviams austrams skirtas Kernerio dainų vakaras, vokiečiai jį neturėjo įleidžiami. Vėliau austrų „autonomiškumas“ buvo panaikintas.

Mirusieji ir kapinės. Kaip minėta, dėl labai sunkių gyvenimo ir darbo sąlygų daug belaisvių nuo išsekimo ir ligų mirė. Jie buvo laidojami netoli lagerio esančiose dvejose Šiaulių miesto kapinėse: senosiose kapinėse šalia Žemaitės gatvės (1945–1946 m. sausio mėn.) ir naujosiose kapinėse, taip pat lagerio zonoje šalia karinio miestelio ir arklidžių (nuo 1946 m. sausio 9 d. iki 1947 m. spalio 4 d.). Visi mirusieji 2-ajame, 3-iajame, 4-ajame ir 5-ajame lagerių skyriuose buvo

vežami į 2-ojo lagerio skyriaus kapines. 1-asis lagerio skyrius neturėjo savo kapinių, todėl mirę belaisviai buvo laidojami Panevėžyje. Iki 1946 m. sausio mėn. čia mirė tik vienas belaisvis, jis palaidotas 500 m atstumu nuo cukraus fabriko; ant jo kapo nebuvo jokių atpažinimo ženklų.

Mirusiųjų skaičius archyvinuose dokumentuose labai įvairuoja. Oficialiais LSSR MVD KBIR skyriaus 1949 m. duomenimis, 1946–1947 m. Šiaulių karo belaisvių lageryje Nr. 294 iš viso mirė 48 žmonės⁶⁷. Tačiau archyviniai dokumentai ir mirusių belaisvių vardiniai sąrašai rodo visai kitą vaizdą. Šiaulių lageryje nuo 1945 m. kovo 10 d. iki 1948 m. spalio mėn. iš viso mirė 415 vokiečių karo belaisvių: 1945 m. – 369, 1946 m. – 30 (iš 32 mirusių belaisvių), 1947 m. – 15, o 1948 m. – tik 1. Mirusių vokiečių amžius svyruoja nuo 18 iki 58 metų⁶⁸. Pirmasis miręs vokiečių belaisvis buvo Otto Worsunas, jis palaidotas 1945 m. kovo 14 d. (mirė 13 d.). Kaip rodo vardiniai mirusiųjų sąrašai, 1945 m. kovo 10 d. – 1947 m. spalio 4 d. mirė 462 belaisviai⁶⁹.

Kaip ir visuose karo belaisvių lageryuose, 1946 m. sausio mėn. buvo patikrintos Šiaulių lagerio mirusiųjų kapinės ir laidojimo tvarka. Tuo tikslu buvo sudaryta komisija, į kurią įėjo: LSSR NKVD atstovas kpt. S. Orlovas, lagerio vyr. tardytojas vyr. lt. M. Beliajevas, serž. D. Romanenko ir lagerio viršininko pavaduotojas V. Gončiarovas. Komisija nustatė, kad kapinės neatitinka SSRS NKVD reikalavimų: ne visi kapai suskirstyti į kvadratus ir ne visur aptverti, ant kapų nėra mirusiųjų atpažinimo ženklų, blogai įforminti palaidotų žmonių knygų įrašai, beveik visi mirusieji palaidoti nuogi ir, svarbiausia, į vieną kapą buvo laidojama po 9–10 mirusiųjų. Pasak komisijos, neregistruojami mirusieji dėl gamybinių traumų. Antai dėl žuvusio statyboje Henriko Schumacherio (žuvęs statyboje 1946 m. sausio 9 d.) nebuvo surašytas aktas. Komisija rekomendavo sutvarkyti visas be-

laisvių kapines ir visus mirusiuosius laidoti aprengtus⁷⁰.

Po eilinio SSRS MVD nurodymo 1949 m. birželio 25 d. Šiauliuose buvo sudaryta kapinių patikrinimo komisija (pirmininkas – Šiaulių apskrities MVD skyriaus viršininkas mjr. Česnokovas, nariai – Šiaulių kalėjimo Nr. 5 viršininkas kpt. Čižovas ir Šiaulių apskrities MVD skyriaus inspektorius vyr. lt. Bodrovas), kuri nustatė kapinių Nr. 2 būklę. Komisija konstatavo, kad kapinės neaptvertos, kapų kauburėliai apaugę žole ir apgriuvę. Pirmajame kapinių kvadrate buvo 25 kapai, antrajame – 22, iš viso 47 kapai, ant jų nebuvo jokių palaidotų žmonių atpažinimo ženklų (stulpelių ir lentelių su įrašais). Po patikrinimo kapai aptverti spygliuota viela, kapų kauburėliai sutvarkyti, žolė nupjauta, ant kapų pastatyti stulpeliai su įrašais⁷¹. 1949 m. liepos 18 d. ta pati komisija patikrino kapines Nr. 1 (buvo pasinaudota kapinių mirusiųjų registravimo knyga) ir patvirtino, kad šiose kapinėse yra 93 kapai, kuriuose palaidota 415 belaisvių⁷². J. Bartašiūno 1952 m. balandžio 18 d. ataskaitoje Maskvai rašoma, kad pirmose kapinėse buvo 98 kapai, antroje – 47, iš viso 145 kapai⁷³.

1957 m. SSRS MVD Finansų skyrius skyrė LSSR MVD Kalėjimų skyriui 25 tūkst. rb karo belaisvių kapinių priežiūrai. Visa pinigų suma buvo paskirstyta trimis ketvirčiams (pirmam ir antram ketvirčiui – po 10 tūkst. rb, trečiam – 5 tūkst. rb). SSRS MVD Kalėjimų skyriaus viršininkas plk. Bulanovas rašė LSSR MVD ministrui plk. Alfonsui Gailevičiui: „Prašau imtis būtinų priemonių ir sutvarkyti visas karo belaisvių kapines, esančias respublikos teritorijoje.“⁷⁴ Po metų ministras A. Gailevičius gavo kitą plk. Bulanovo raštą, kuriame buvo paaiškinta, kad trūkstant lėšų Maskva 1958 m. respublikos kapinėms išlaikyti skiria tik 10 tūkst. rb, ir šie pinigai turi būti skirti tik Šiaulių karo belaisvių kapinėms išlaikyti ir priežiūrai: „Šias kapines būtina iš-

saugoti ir jose palaikyti reikiamą tvarką, nes jas gali lankyti užsienio šalių atstovai.“ Plk. Bulanovas atkreipė dėmesį į tai, kad dėl kitų karo belaisvių kapinių tolesnės priežiūros ir „tikslingumo“ LSSR MVD turėjo pateikti savo siūlymus⁷⁵. Iš esmės tai buvo nuosprendis likusioms karo belaisvių kapinėms – jų priežiūrai Maskva nebeskyrė lėšų.

Šiaulių karo belaisvių kapinės Vaidoto gatvėje tapo pavyzdinėmis Lietuvoje. 1967 m. balandžio 28 d. Šiaulių miesto milicijos skyriaus viršininkas plk. P. Butkus patvirtino savo darbuotojų (kpt. P. Šeporaičio, A. Pachomovos, vyr. lt. L. Otočino, j. serž. Šileikos) sudarytą aktą dėl karo belaisvių kapinių Nr. 1 ir Nr. 2 būklės. Buvo nustatyta, kad pirmose kapinėse buvo 93 kapai, kuriuose palaidota 415 žmonių, jas saugo sargas. Kapinės aptvertos gelžbetonio stulpeliais ir spygliuota viela. Kiekvienas kapas apdėtas velėna. Virš kapų išpurentoje žemėje vasarą auginamos gėlės, takeliai tarp kapų pabarstyti smėliu. Aplink kapines pasodinti medžiai. Antrose kapinėse buvo 36 kapai, tačiau kas jose palaidota, neturėta jokių žinių (Šiaulių vykdomasis komitetas neturėjo jokių duomenų apie šias kapines). Jos taip pat buvo sutvarkytos⁷⁶. Kaip rodo išlikę mirusių belaisvių sąrašai, antrose kapinėse buvo palaidoti 47 žmonės⁷⁷.

Taigi galima daryti išvadą, kad Šiaulių lageryje Nr. 294 1945–1948 m. mirė beveik 500 karo belaisvių (415 ir 47 belaisviai, iš viso 462), o ne 48 žmonės, kaip rašoma LSSR MVD pareigūnų ataskaitoje Maskvai 1949 m.⁷⁸

IŠVADOS

Baigiantis SSRS ir Vokietijos karui 1945 m. pavasarį Lietuvoje buvo įsteigti Vokietijos ir jos sąjungininkų kariuomenės karo belaisvių lageriai. Vienas iš jų – Šiaulių lageris Nr. 294, kurį sudarė 6 skyriai: Bačiūnuose, Radviliškyje, Pavenčiuose, Akmenėje, Pane-

vėžyje ir Šiauliuose. 1945 m. birželio mėn. Šiaulių lageryje ir jo skyriuose buvo kalinami 8256 karo belaisviai, 1946 m. sausio 1 d. jų liko 5714, birželio 1 d. – 5048 (iš jų 4363 dirbo už lagerio ribų), 1947 m. kovo 1 d. – 2583. Belaisviai atstatinėjo per karą apgriautą Šiaulių miestą: jie atstatė dramos teatrą, 3 gimnazijas, ligoninę, geležinkelio stotį ir kitus objektus, lagerio gamybinėse patalpose gamino plataus vartojimo prekes ir įvairius gaminius, dirbo pagalbiniais žemės ūkio darbus, todėl lagerio belaisviai iš dalies apsirūpindavo savu maistu. Belaisvius, kurie dirbo kaimo vietovėse, taip pat maitino vietos gyventojai lietuviai. Vidutiniškai lageryje kasmet buvo apie 3–4 tūkst. belaisvių.

Tarptautinės humanitarinės teisės požiūriu, Sovietų Sąjungos ir LSSR represinių struktūrų vadovybė iš esmės laikėsi 1929 m. Ženevos konvencijos „Dėl elgesio su karo belaisviais“ nuostatų, tačiau 1945–1946 m. dėl nepaprastai sunkių gamtinių ir ekonominių sąlygų, lagerio administracijos darbuotojų savavaliavimo belaisviai patyrė skaudžių išgyvenimų: labai daug jų sirgo, 1945–1946 m. žiemą lageryje siautė šiltinės epidemija, 1945–1948 m. apie 500 belaisvių mirė, dauguma gyveno pusbadžiu, o menkai apmokamu belaisvių darbu savanaudiškais tikslais naudojosi lagerių administracijos vadovybė ir ūkio subjektų vadovai, klestėjo korupcija, didžiuliai grobstymai bei smulkios lagerio tarnautojų vagystės.

Kiekvienais metais belaisvių skaičius keitėsi: vieni buvo išvežami į SSRS, kiti – repatrijuojami; buvo ir pabėgusių. Vienais duomenimis, nuo 1945 m. iki 1947 m. kovo mėn. pabėgo 188 žmonės, kitais – 1946–1947 m. pabėgo 99 belaisviai (50 sugauta), repatrijavo 2321. Sovietų Sąjungoje prasidėjus visuotinei repatriacijai, Šiaulių lageris buvo uždarytas 1948 m. rudenį, likę belaisviai perduoti Vilniaus lageriui Nr. 195, iš kurio buvo repatrijuoti į savo gimtines 1949 m. kovo mėn.

Nuorodos

¹ H. Gertges, „...ir meilė Lietuvoje (1945–1949)“. *Karo belaisvio iš Šiaulių lagerio prisiminimai, paremti tikrais faktais*, Šiauliai, 2010.

² LSSR MVD karo belaisvių lagerių vadovybės 1946 m. birželio 1 d. pažyma apie belaisvių panaudojimą darbuose, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 1, b. 123, l. 44.

³ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. kovo mėn. ataskaita apie Šiaulių k/b lagerio Nr. 294 belaisvių sudėtį, *ibid.*, b. 125, l. 65–96.

⁴ Lietuvos SSR MVD išformuotų karo belaisvių lagerių veiklos ataskaita 1944–1949 m., *ibid.*, f. V-141, ap. 2, b. 38, l. 2 (toliau – 1944–1949 m. ataskaita).

⁵ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. kovo mėn. ataskaita apie Šiaulių k/b lagerio Nr. 294 belaisvių sudėtį, *ibid.*, f. V-69, ap. 1, b. 125, l. 95–96.

⁶ 1944–1949 m. ataskaita, l. 39.

⁷ H. Gertges, *op. cit.*, p. 42–43.

⁸ LSSR MVD ministro gen. J. Bartašiūno 1947 m. vasario 5 d. pranešimas SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lt. A. Kobulovui, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 3, b. 44, l. 52–55.

⁹ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1946 m. lapkričio 13 d. raštas Šiaulių k/b lagerio Nr. 294 viršininkui mjr. I. Strazovui dėl Bačiūnų lagerio skyriaus uždarymo, *ibid.*, ap. 1, b. 123, l. 21.

¹⁰ H. Gertges, *op. cit.*, p. 28.

¹¹ 1944–1949 m. ataskaita, l. 2, 9, 43.

¹² Interviu su tremtiniu R. Baltučiu 2014 m. sausio mėn.

¹³ 1947 m. liepos mėn. I. Voroncovo charakteristika, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 1, b. 122, l. 130, 136.

¹⁴ 1944–1949 m. ataskaita, l. 28.

¹⁵ *Ibid.*, l. 40.

¹⁶ *Ibid.*, l. 17–21.

¹⁷ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. kovo mėn. ataskaita apie Šiaulių k/b lagerio Nr. 294 belaisvių sudėtį, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 1, b. 125, l. 95.

¹⁸ 1944–1949 m. ataskaita, l. 22–23.

¹⁹ LKP(b) CK biuro 1945 m. spalio 5 d. nutarimas „Dėl Pergalės paminklo statybos Šiauliuose“, LYA LKP dokumentų skyrius, f. 1771, ap. 8, b. 111, l. 11–12.

²⁰ *Alfa.lt*, 2009 04 23.

²¹ Šiaulių lagerio Nr. 294 valdybos viršininko pplk. A. Svečkino 1946 m. balandžio mėn. ataskaita LSSR MVD KBIR skyriaus viršininkui pplk. I. Trošinui, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 1, b. 41, l. 77–78.

²² LSSR MVD ministro gen. mjr. J. Bartašiūno 1945 m. spalio 30 d. specialusis pranešimas SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. plk. Černyšovui, *ibid.*, b. 121, l. 6–7.

²³ 1946 m. liepos 21 d. karo belaisvių lagerio Nr. 294 lagerio skyriaus Nr. 6 lagerio zonos ir belaisvių darbo paskirstymo charakteristika, *ibid.*, b. 65, l. 7.

²⁴ Šiaulių lagerio Nr. 294 valdybos viršininko pplk. A. Svečkino 1946 m. balandžio mėn. ataskaita LSSR MVD KBIR skyriaus viršininkui pplk. I. Trošinui, *ibid.*, b. 41, l. 77–78.

²⁵ LSSR MVD ministro pavaduotojo gen. mjr. P. Kapralovo 1946 m. gruodžio 30 d. specialusis pranešimas SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lt. A. Kobulovui, *ibid.*, ap. 3, b. 12, l. 276.

²⁶ LSSR MVD ministro gen. mjr. J. Bartašiūno 1947 m. balandžio 18 d. specialusis pranešimas SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lt. A. Kobulovui, *ibid.*, b. 44, l. 136.

²⁷ Šiaulių lagerio Nr. 294 valdybos viršininko mjr. I. Strazovo 1947 m. sausio 6 d. ataskaita LSSR MVD KBIR skyriaus viršininkui pplk. I. Trošinui, *ibid.*, ap. 1, b. 41, l. 90–92.

²⁸ 1947 m. spalio 29–30 d. LSSR MVD karo belaisvių lagerių darbuotojų pasitarimas, *ibid.*, b. 66, l. 42.

²⁹ Šiaulių lagerio Nr. 294 valdybos viršininko pplk. A. Svečkino 1946 m. balandžio mėn. ataskaita LSSR MVD KBIR skyriaus viršininkui pplk. I. Trošinui, *ibid.*, b. 41, l. 77–78.

³⁰ H. Gertges, *op. cit.*, p. 35.

³¹ *Ibid.*, p. 38, 44.

³² *Ibid.*, p. 77–78.

³³ *Ibid.*, p. 79.

³⁴ *Ibid.*, p. 37, 51, 75.

³⁵ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. liepos 18 d. raštas SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lt. A. Kobulovui, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 3, b. 44, l. 244–247.

³⁶ H. Gertges, *op. cit.*, p. 65–66.

³⁷ *Ibid.*, p. 49.

³⁸ 1944–1949 m. ataskaita, l. 8.

³⁹ H. Gertges, op. cit., p. 28.

⁴⁰ LSSR MVD ministro pavaduotojo pplk. L. Diudino 1945 m. birželio 16 d. pranešimas SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. plk. V. Černyšovui, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 1, b. 120, l. 70.

⁴¹ LSSR NKVD KBIR skyriaus viršininko pavaduotojo mjr. V. Korolenkos 1946 m. vasario mėn. pranešimas SSRS NKVD KBIR VV apie sanitarinę būklę LSSR NKVD karo belaisvių lageriuose, *ibid.*, b. 123, l. 38–39.

⁴² Šiaulių lagerio Nr. 294 viršininko pplk. A. Svečkino 1946 m. vasario 10 d. įsakymas įsteigti lagerio sveikatingumo skyrių Nr. 7, *ibid.*, b. 122, l. 114.

⁴³ H. Gertges, op. cit., p. 60–61.

⁴⁴ SSRS KBIR VV Operatyvinės valdybos 2-ojo skyriaus viršininko padėjėjo pplk. Klykovo ir viršininko pavaduotojo kpt. Baranovo 1947 m. liepos 12 d. apibendrinamoji išvada dėl agentūrinio-operatyvinio darbo LSSR karo belaisvių lageriuose, su kuria sutiko LSSR MVD ministras gen. mjr. J. Bartašiūnas. Išvadą patvirtino SSRS MVD ministro pavaduotojas I. Serovas, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 3, b. 72, l. 266–278.

⁴⁵ 1944–1949 m. ataskaita, l. 31–32.

⁴⁶ LSSR MVD KBIR Operatyvinio skyriaus viršininko mjr. Gerasamčiuko 1947 m. kovo mėn. pažyma apie LSSR MVD agentūrinį-operatyvinį darbą 1946 m. karo belaisvių lageriuose, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 3, b. 72, l. 235.

⁴⁷ LSSR MVD 1946 m. gruodžio 4 d. raštas SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lttn. A. Kobulovui, *ibid.*, b. 12, l. 284.

⁴⁸ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. liepos 18 d. raštas SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lttn. A. Kobulovui, *ibid.*, b. 44, l. 248–250.

⁴⁹ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. birželio mėn. pažyma SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lttn. A. Kobulovui, *ibid.*, b. 44, l. 260–261.

⁵⁰ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko mjr. Solovjovo 1948 m. rugpjūčio 4 d. pažyma apie Šiaulių k/b lagerio Nr. 294 agentūrinį-operatyvinį darbą 1947 m. ir 1948 m. pirmąjį pusmetį, *ibid.*, b. 72, l. 234.

⁵¹ 1944–1949 m. ataskaita, l. 32.

⁵² Šiaulių lagerio Nr. 294 valdybos viršininko pplk. A. Svečkino 1946 m. balandžio mėn. ataskaita LSSR MVD KBIR skyriaus viršininkui pplk. I. Tro-

šiniui, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 1, b. 41, l. 77–78.

⁵³ Šiaulių lagerio Nr. 294 valdybos viršininko pplk. A. Svečkino 1946 m. balandžio mėn. ataskaita LSSR MVD KBIR skyriaus viršininkui pplk. I. Trošiniui, *ibid.*, l. 80–80 a. p.

⁵⁴ Šiaulių lagerio Nr. 294 valdybos viršininko mjr. Strazovo 1947 m. sausio 6 d. ataskaita LSSR MVD KBIR skyriaus viršininkui pplk. I. Trošiniui, *ibid.*, l. 90–92.

⁵⁵ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. spalio 15 d. raštas SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lttn. A. Kobulovui, *ibid.*, ap. 3, b. 45, l. 7–20.

⁵⁶ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. kovo mėn. ataskaita apie Šiaulių k/b lagerio Nr. 294 belaisvių sudėtį, *ibid.*, ap. 1, b. 125, l. 95–96.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ H. Gertges, op. cit., p. 60–61.

⁵⁹ 1946 m. liepos 29 d. LSSR MVD ministro gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 m. pirmojo pusmečio agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lttn. A. Kobulovui, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 24–27.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ H. Gertges, op. cit., p. 45–46.

⁶² 1946 m. liepos 29 d. LSSR MVD ministro gen. mjr. J. Bartašiūno 1946 m. pirmojo pusmečio agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lttn. A. Kobulovui, LYA VRM dokumentų skyrius, f. V-69, ap. 3, b. 12, l. 2–24.

⁶³ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. liepos 18 d. raštas SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. lttn. A. Kobulovui, *ibid.*, b. 44, l. 246.

⁶⁴ SSRS KBIR VV Operatyvinės valdybos 2-ojo skyriaus viršininko padėjėjo pplk. Klykovo ir viršininko pavaduotojo kpt. Baranovo 1947 m. liepos 12 d. apibendrinamoji išvada dėl agentūrinio-operatyvinio darbo LSSR karo belaisvių lageriuose, su kuria sutiko LSSR MVD ministras gen. mjr. J. Bartašiūnas. Išvadą patvirtino SSRS MVD ministro pavaduotojas I. Serovas, *ibid.*, b. 72, l. 274.

⁶⁵ LSSR MVD KBIR Operatyvinio skyriaus viršininko mjr. Gerasamčiuko 1947 m. gegužės 20 d. pažyma apie LSSR MVD agentūrinį-operatyvinį darbą tarp lagerių darbuotojų iki 1947 m. gegužės 1 d. karo belaisvių lageriuose, *ibid.*, l. 291–295.

⁶⁶ LSSR MVD KBIR skyriaus viršininko pplk. I. Trošino 1947 m. spalio 11 d. raštas SSRS MVD KBIR VV viršininko pavaduotojui gen. ltn. A. Kobilovui, *ibid.*, b. 45, l. 1–5.

⁶⁷ 1944–1949 m. ataskaita, l. 2.

⁶⁸ 1945–1947 m. Šiaulių karo belaisvių lagerio Nr. 294 mirusiųjų knyga, *ibid.*, f. V-74, ap. 1, b. 1, l. 1–39.

⁶⁹ LYA, f. K-8, ap. 2, ritin. 1, l. 695–711, 737–739.

⁷⁰ 1946 m. sausio 11 d. Šiaulių miesto k/b lagerio Nr. 294 belaisvių kapinių patikrinimo aktas, *ibid.*, l. 721–722.

⁷¹ 1949 m. liepos 15 d. Šiaulių miesto k/b lagerio Nr. 294 belaisvių kapinių patikrinimo aktas, *ibid.*, l. 724.

⁷² *Ibid.*, l. 688.

⁷³ 1952 m. sausio 18 d. LSSR MVD J. Bartašiūno patvirtintas Lietuvos teritorijoje žinomų karo belaisvių kapinių sąrašas, *ibid.*, l. 868–869.

⁷⁴ SSRS MVD Kalėjimų skyriaus viršininko plk. Bulanovo 1957 m. sausio 6 d. raštas LSSR MVD ministrui plk. A. Gailevičiui dėl karo belaisvių kapinių sutvarkymo ir priežiūros respublikos teritorijoje, *ibid.*, l. 879.

⁷⁵ SSRS MVD Kalėjimų skyriaus viršininko plk. Bulanovo 1958 m. vasario 14 d. raštas LSSR MVD ministrui gen. A. Gailevičiui dėl karo belaisvių kapinių sutvarkymo ir priežiūros respublikos teritorijoje, *ibid.*, l. 883.

⁷⁶ 1967 m. balandžio 28 d. Šiaulių miesto k/b lagerio Nr. 294 belaisvių kapinių patikrinimo aktas, *ibid.*, l. 712–713.

⁷⁷ 1949 m. birželio mėn. Šiaulių miesto k/b lagerio Nr. 294 karo belaisvių kapinėse Nr. 2 palaidotų žmonių vardinis sąrašas, *ibid.*, l. 737–739.

⁷⁸ 1944–1949 m. ataskaita, l. 2.

Gauta 2014 10 10
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Vytautas Tininis

ŠIAULIAI LABOUR CAMP NO. 294 OF PRISONERS OF WAR OF GERMANY AND ITS ALLIES (1945–1948)

Summary

At the end of the Soviet-German war, in spring 1945, labour camps for prisoners of war of Germany and its allies were set up in Lithuania. One of them – was Šiauliai Labour Camp No. 294, which consisted of six divisions: Akmenė, Bačiūnai, Panevėžys, Pavenčiai, Radviliškis, and Šiauliai. In June 1945, 8,256 prisoners of war were imprisoned in Šiauliai Labour Camp and its divisions; on 1 January 1946, there were 5,714 prisoners remaining and on 1 June – 5,048 (4,363 worked outside the boundaries of the camp); and on 1 March 1947 – 2,583 prisoners. They were rebuilding the city of Šiauliai destroyed during the war: they rebuilt the drama theatre, 3 gymnasiums, a hospital, a railway station and other buildings. Prisoners also produced consumer goods and a variety of products at the camp workshop and did auxiliary works on the farm, so the camp was partially self-sufficient in terms of food. Prisoners, who worked in rural areas, received food from local residents. On average, there were around 3,000–4,000 prisoners in the camp each year.

In terms of international humanitarian law, the repressive structures of the Soviet Union and the Lithuanian SSR basically observed the provisions of the 1929 Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War, but

in 1945–1946 due to extremely complicated natural and economic conditions, as well as the unpredictability of the camp administration prisoners had painful experiences. Many of them were ill; in winter 1945–1946 the camp suffered a typhus epidemic. Between 1945 and 1948 about 500 prisoners died, most of the prisoners were underfed and malnourished. The camp administration and managers of various economic entities abused the available cheap labour of prisoners, corruption thrived, there was large-scale embezzlement and there were minor thefts by the camp staff.

The number of prisoners fluctuated each year: some of them were taken to the Soviet Union, others were repatriated; some prisoners escaped. According to some data, between 1945 and March 1947, 188 people escaped, but according to other data between 1946 and 1947, 99 prisoners escaped (50 were recaptured) and 2,321 were repatriated. When general repatriation started in the Soviet Union, Šiauliai Labour Camp was closed in autumn 1948. The remaining inmates were transferred to Vilnius Labour Camp No. 195 and subsequently in March 1949 repatriated back to their home countries.